

ЗА АКЦЕНТУВАНЕТО ПРИ СЛОЖНИТЕ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Мирена Пацева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Работата¹⁾ предлага анализ на акцентуването при сложни съществителни имена в българския език в рамките на теорията на оптималността и на взаимодействието между морфология и фонология. Целта е да се очертае тенденцията за реализиране на акцентната характеристика на доминиращия компонент в структурата, която действа паралелно с метрични закономерности. Формулират се ограничения, изразяващи основни наблюдения в акцентуването като ориентацията на главното ударение към дясната основа и морфологичната глава. Разглежда се ранжирането им при различни типове структури. Въвежда се и метричен констрейнт, описващ начална позиция на второстепенното ударение при определени условия. Обосновава се изводът, че допълнителното ударение в много случаи е лексикално и служи за смислова членимост, като паралелно с това има и метрично проявление.

Ключови думи: лексикално акцентуване; метрично акцентуване; сложни съществителни имена; теория на оптималността

1. Увод

Организацията на сложните съществителни имена (СС) отразява фундаментални езикови процеси на свързването на отделни единици в една (Libben et.al., 2020). Въпреки че структурата на СС обикновено е „прозрачна“, в смисъл че компонентите се разпознават, значението на цялото се композира от специфично отношение между тях. Тук поставяме въпроса за участието на прозодията и по-конкретно на акцентуването в изграждането на отношението между компонентите. Основната теза на работата е, че съществува тенденция за реализиране на акцентната характеристика на доминиращия компонент в структурата, която действа паралелно с метрични закономерности при определени условия.

Набелязаните тенденции се формулират в рамките на *теорията на оптималността* (ОТ) в термините на нарушаеми *констрейнти* (ограниче-

ния). Те са два основни типа: за вярност и за маркираност, които се конкурират. Разделението им отразява идеята за организацията на езиковите процеси под действието на две основни конфликтни сили, отразяващи два аспекта на речевата дейност – разбирането и говоренето. Първите са насочени към съхраняване на идентичността на езиковата единица и лексикалния контраст, наричани констрейнти за вярност. Вторите обслужват говоренето и са ориентирани към *добрата оформеност*, улесняваща артикулацията. Те ограничават маркираните форми, изискващи по-голямо произносително усилие като тежките срички. Съперничеството между тях предполага, че едните се реализират за сметка на другите. Ранжирането на ограниченията описва тенденции, характерни за езика (Kager, 2012). Тук ще разгледам тези от тях, които се отнасят към лексикалното акцентуване и метриката при СС.

Изложението е организирано в следния ред: в параграф (2) се формулират констрейнтите, изразяващи основни тенденции. Разглежда се ранжирането им най-напред в общия случай на структури с едно ударение (3) и след това в (4) при поява на второстепенно ударение (ВТУ). Параграф (5) въвежда метрично ограничение, описващо потенциална начална позиция на ВТУ.

2. Констрейнти, изразяващи основни тенденции в акцентуването на сложните думи

Наличието на едно ударение е дефинитивна характеристика на лексикалната единица в български език. Думата се определя като единство от звукове, обединени от едно ударение (Boyadzhiev, 2011:20). Българският език дава възможност за съвместна употреба на префикси и суфикси и допуска енокоренни лексикални единици със значителен брой срички само с едно ударение като *съотѐчественици*. Според Тилков и Бояджиев думите в български език *по начало* имат едно ударение, което осигурява фонетичната им цялост. Това се отнася и за по-голямата част от СС като *водолѝз* (Tilkov, Boyadzhiev, 1978: 14, 70). Това заключение на българските изследователи се изразява в термините на ОТ като констрейнт за реализация на едно ударение и съответно на една стъпка в думата, наричан EndRule. В основата му е идеята, че на определено ниво (дума) има един конституент, който е по-изявен в акцентно отношение²⁾, разглеждана като *условие за добра оформеност*. Позицията на ударението се ориентира към една от границите на думата (лява или дясна), така че формализирането добива вида: EndRuleLeft/Right (Prince, 1983: 24 – 28).

По отношение на позицията на главното ударение (ГЛУ) в СС Тилков, Бояджиев и Георгиева са единодушни, че по-голямата част от тях са акцентувани на втората си част например *дърводѐлец* (Boyadzhiev, 2011; Tilkov,

Boyadzhiev, 1978: 70; Georgieva, 1983: 76). Този извод на изследователите дава основание да конкретизираме формулировката на констрейнта с уточнението, че ориентацията на ГЛУ е към десния конституент на СС, т.е. към дясната основа, изразено като EndRuleRight (EndRule-R). Той не се нарушава при СС, образувани с подчинително отношение и съединителна морфема с не повече от две неакцентувани срички пред ГЛУ като *равнопрàвие*.

За обосновка на механизмите на реализацията на едно ударение в СС действа и друго ограничение на маркираността – за недопускането на съседни стъпки и акцентни пикове в една прозодична дума, формализирано като *FtFt³). То е сходно с недопускането на съседни ударения – *Clash. Логиката му е обоснована от Алън Принс по отношение на съседни акцентни пикове и на съседни стъпки (Prince, 1983: 32). Първият случай се наблюдава рядко в българския език като в *развèйпрах⁴*, а пример за втория е (*мòто*)(*нùста*).

Набелязаните ограничения, насочени към структурната оформеност на формата, не се спазват повсеместно в езика, защото са „в конфликт“ с други констрейнти. Сред констрейнтите за вярност, определени неформално, са: Max (stress), което означава, че ударение не се „изтрива“ и Der (stress) – ударение не се добавя. В редица случаи акцентуването и на двете изходни основи се реализира в СС при спазване на Max (stress). Например при СС със съчинителна връзка и двете изходни основи съхраняват ударението си като *вагòн-ресторàнт*. При СС с подчинителна връзка също има случаи на повече от едно ударение, особено когато между ГЛУ и ВТУ има повече неакцентувани срички като при *тòплопроводìмост*, *мъ̀чнодостъ̀пност* (означени в ОБРР).

Наличието на повече от едно ударение се толерира от втория основен клас констрейнти, насочен към съхранение на изходните характеристики (на „входа“), наричани ограничения за *вярност*. Те изискват съхранението на определена характеристика, която тук е акцентната маркираност на изходната основа. Приемаме, че в българския език съществува такава тенденция, формулирана като *вярност към акцентуването на основата Stem→Prom (St→Pr)*. Констрейнтът е предложен от Мария Гускова в рамките на теорията за *лексикално индексирани констрейнти* (Gouskova, 2011: 7). Той осъществява взаимодействието между морфология и фонология, като изисква проекция на акцентната изявеност (*prominence* – Prom), отнасяща се към фонологията, на всяка морфологична основа (Stem)⁵). В българския език той може да бъде удовлетворен, ако има достатъчен брой неакцентувани срички между ГЛУ и ВТУ, защото в противен случай ще се наруши *FtFt. Това се отнася за следните случаи:

1. имена, образувани от равноправни основи, свързани със съчинителна връзка без промяна в акцентуването като *по̀купко-продàжба*;

2. имена, образувани с подчинително отношение между компонентите, при които първият е главна част, а вторият – поясняваща като *кандидат-студент*;

3. имена със съкратени основи като *профкомитет*;

4. единици, отнасящи се към международна терминология като *геофизик*;

5. съставени от числително име в първата част като *осемчленен*;

6. други СС без съединителна гласна като син-зелен (Boyadzhiev, 1982: 186 – 187)⁶.

В набелязаните случаи St→Pr съхранява лексикалното акцентуване на двете основи в СС. Същият констрейнт е в сила и в случаите на неакцентувани изходни основи като при *вода*. В СС такива основи често са без ударение: *водопад*, *водоизточник*.

Друг констрейнт, който предполага информация за статута на основата носител на ГЛУ, е изискването ГЛУ да е върху главния елемент на комплексната единица – морфологичната глава (Head), изразен като HeadStemStress. Той е предложен от Гускова в съответствие с теорията на Ревитиаду (1999)⁷. В българския език той конкретизира цитираното заключение на българските изследователи за дясната ориентация на ГЛУ с уточнението, че дясната основа обикновено е морфологична глава на СС като носител на основното ѝ значение и граматическа характеристика. Акцентното ѝ маркиране се реализира при подчинителна връзка между компонентите и наличие на съединителна гласна. Десният компонент може да е: производна дума, образувана със суфикс като *зеленчукопроизводство*; производна дума, която може да се употреби самостоятелно, като *хлебозавод* и съкратена основа като *животис*.

По дясната ориентация на ГЛУ HeadStemStress се съгласува с EndRuleR, но за разлика от него допуска допълнително ударение. Интересно е, че под действието на HeadStemStress и неакцентувани основи като *земя* получават ударение в позиция на глава като в *чернозем*, при което се нарушава Dep (stress). Същевременно първата основа *черен* губи ударението си в нарушение на Max (stress), така че St→Pr е нарушен двукратно, отбелязано с две * в следното табло:

/чѐрн-, зем- ^β /	HeadStemStress	Dep (stress)	St→Pr
а. чѐрнозем	!*		
→б. чернозѐм		*	**

Оптималната форма (отбелязана със знак →) е (б.) *чернозѐм*, която удовлетворява водещия констрейнт в йерархията HeadStemStress, независимо че нарушава останалите констрейнти на по-ниски позиции. Формата

с начално ударение (а.) *чёрнозем* не може да се реализира, защото не спазва HeadStemStress (отбелязано с !*), въпреки че не нарушава Dep (stress) и St→Pr. Може да заключим, че общото ранжиране на ограничения при българските СС има вида: HeadStemStress, End RuleR >> Dep (stress), St→Pr, наблюдавано в редица случаи като:

<i>глава̀</i>	<i>твърдогла̀в, -ие</i>
<i>вода̀</i>	<i>пълновод̀ие</i>
<i>крило̀</i>	<i>волнокрѝл</i>
<i>нога̀</i>	<i>босоно̀г</i>
<i>ух̀</i>	<i>дългоу̀х</i>

Не може обаче да приемем HeadStemStress за недоминиран констрейнт (както е в руски език според Гускова, 2011) поради факта, че в българския език има случаи на нарушението му. Става дума за СС, образувани чрез *срастване* без съединителна морфема като *Атанàсовден*. При тях не десният, а началният компонент е носител на ГЛЮ. Морфологичната глава на думата – вторият компонент поема ВТУ, което дори се губи при по-кратки и честотни единици като *Велѝкден*. Тук водещият констрейнт е Max (stress), по силата на който ГЛЮ се съхранява на началния поясняващ компонент.

<i>/атанàсов, ден/</i>	Max (stress)	HeadStemStress
<i>→а. атанàсовден</i>		*
<i>б. атанасовд̀ен</i>	*	

Таблицата показва, че формата, която удовлетворява Max (stress) – (а.), е оптимална, въпреки че нарушава HeadStemStress. Ранжирането Max (stress) >> HeadStemStress е валидно за СС, разпределени в следните групи от Бояджиев (1982: 183 – 184):

1. празници като *Ива̀новден*, като ударението на втория компонент отслабва и изчезва при трисрични единици: *Гергь̀вден*;
2. селища: *Благдѐвград*;
3. специализирана лексика или такава с неясна връзка между компонентите: *бѝтпазар*⁹⁾;
4. с първа част императивна форма: *разв̀ейпра̀х*¹⁰⁾;
5. с числително име като първи компонент: *д̀есетгодѝщина*¹¹⁾.

Обединяващ принцип на тези групи думи е неморфологичното словообразуване. При него СС възникват чрез преобразуване на готови словосъчетания без изменение на звуковия им състав (Boyadzheiv, 2011: 39 – 40). При лексикално-синтактичното словообразуване или срастването новите думи съответстват напълно на словосъчетанието, от което са образувани, запазвайки и акцентната характеристика на фразата. Както посочва Тилков

(1981: 38), в словосъчетания като *бяла къща* съгласуваните определения поемат фразовото ударение. Тази особеност се наблюдава в първите две групи думи като *Атанàсовден* и *Благòевград* и те могат да се разглеждат като междинна категория между дума и фраза, при която се проявява *постлексикално* акцентуване. Така се аргументира различието им от общия случай на последователно акцентуване на морфологичната глава, изразено в *HeadStemStress*¹²⁾.

След като представихме основни констрейнти¹³⁾ за маркираност и вярност и разгледахме някои от специфичните им проявления при неакцентувани основи и постлексикално акцентуване, ще обобщим ранжирането им в основните случаи в българските СС с едно ГЛУ и с допълнително ударение.

3. Ранжиране на констрейнтите при СС с едно ударение

Доминиращата позиция на *EndRuleR* предполага нарушаване на *St→Pr* при акцентувана изходна основа, а също и на ограничението върху поредни неакцентувани срички **Lapse* (като за всяка следваща се приписва знак за нарушение ***). Например *хлебопекàр* се произнася с ударение на последната сричка, което предполага три съседни неакцентувани срички *хле.бо.пе*, нарушаващи **Lapse*.

/хляб, пекàр /	HeadStemStress	EndRule-R	St→Pr	*Lapse
→а. хлебопекàр			*	**
б. хлèбопекàр	!*	*	*	**
в. хлèбòпекàр	!*	*	*	*

Реалната оптимална форма е (а.) при спазени *HeadStemStress* и *End RuleR*, въпреки че нарушава изискването за вярност към акцентуването на изходните основи *St→Pr*, както и **Lapse*. Ранжирането *HeadStemStress*, *End Rule >>Stem→Prom*, *Max (stress)*, **Lapse* е в сила за основната част СС, образувани със съединителна морфема и подчинително отношение без допълнително ВТУ на първата част при следните СС:

1. с втора съкратена основа на: *-въд, -вед, -вод, -яд, -ед, -фил, -фоб* като: *птицевъд, хоровòд, буквоюд, русофил, русофòб*;

2. с втора част – несамостоятелна дума като *-графия, -логия, -метрия* в *география, физиология, психометрия*;

3. отвлечени понятия с наставки *-ие, -еж, -ние, -не, -ост, -ство, -а* в *плòдорòдие, водовъртèж, умозаключèние, р̀кост̀искане, ж̀изнерàдост, градоустрòйство, самоизмàма*¹⁴⁾;

4. наименования на лица и предмети с наставки *-тел, -ач, -ец, -ар, -ник*: *телохран̀ител, в̀глекопàч, хлебопекàр, основополож̀ник*;

5. места с наставка *-ище* – *водохран̀ище*.

Ранжирането описва и акцентната организация на прилагателни с втори компонент съкратена основа като: *дългокòс*; образувани от съществително с такава основа: *живопìсен* (от *живопис*) и с втори компонент от глаголна основа: *властолюбìв* (Boyadzhiev, 1982: 184 – 185).

4. Ранжиране на констрейнтите при СС с допълнително ударение

Според Георгиева (1983: 97 – 98) ВТУ е характерно за думи с несвойствена за българския език дължина. Авторката го отнася предимно към научно-техническата терминология, където то допринася за смисловата обособеност на компонентите¹⁵⁾. Позицията на ВТУ по-често е пред ГЛУ, като в общия случай се появява, когато първата основа е акцентувана като *клет̀ва* → *клет̀вонаруш̀ение*¹⁶⁾:

<i>клет̀вонаруш̀ение</i>	HeadStemStress	St→Pr, Max (stress)	End Rule-R	*Lapse
→а. <i>клет̀вонаруш̀ение</i>			*	**
б. <i>клет̀вонаруш̀ение</i>	!*	*	*	****

Оптималният вариант (а.) удовлетворява HeadStemStress, St→Pr и Max (stress) за сметка на End Rule-R, а *Lapse е нарушен двукратно. При това общото ранжиране: HeadStemStress, St→Pr, Max (stress) >> End Rule-R, *Lapse описва акцентуването при редица СС със съединителна гласна и подчинително отношение между компонентите. При тях втората производна част може да е производна като *зеленчу̀копроизвòдство* или непроизводна като *хлѐбзавòд* (Boyadzhiev, 1982: 184).

При съхраняване на изходното акцентуване може да приемем, че ВТУ е лексикално с изключение на метричното му проявление, което се разглежда в следващия параграф.

5. Поява на начално метрично ВТУ

При повече от две неакцентувани срички пред ГЛУ (броят им се отбелязва в скоби) в СС се наблюдава поява на начално ВТУ не само в случаи на лява основа с начално ударение като *л̀ешник* → *л̀ешникотрош̀ачка*. Тук става дума за потенциална метрична позиция на ВТУ и при неакцентувани първи основи като *вод̀а* или с ударение на неначални срички като *висòк*. Начално метрично ВТУ се появява при:

1. Неакцентувани първи основи на съществителни (и прилагателното *сам, сам̀а* → *са̀моотв̀ерженост*). Възможните варианти на изговор са или да няма ВТУ, или то се появи на началната сричка, но не и след основата:

- а. ж.р. *вод̀а* → *вод̀оразпрѐделение* (4),
- гла̀ва* → *гла̀вoзaм̀айване* (3)

- земя̀ → земеописа̀ние (4),
б. ср.р. полѐ → полесражѐние (3)
числò → числопреобразу̀ване (5)
дървò → дървопреработв̀ане (5)

с. едносрични имена от м.р. с неакцентувана основа във формите с определителен член и/или мн.ч:

сняг, снегѝт, снего̀вѐ → снегосто̀пѐне (3), снегоста̀държана̀е (3), снегочи́стачка̀ (3)

звук, звукѝт → звукосто̀дражѐние (4), звукосто̀проводимост̀ (4), звукосто̀непроница̀емост̀ (5)

вид, видѝт → видосто̀изменѐние (4)

Появата на ВТУ е най-вероятна при над три неакцентувани срички пред ГЛУ, но в емотивен или бавен изговор не е изключена и при по-малко: овца̀ → овчеду̀шия̀е (2), сребрò → сребро̀любиѐ (2), стѝкло → стѝклопа̀кѐт (2), звезда̀ → звезда̀обръ̀дец̀ (1).

2. Неначално акцентувани първи основи, при които изходното ударение се обезсилва:

а. прилагателни имена с ултимно ударение:

кора̀в → коравосто̀сърдѐчиѐ (4)

свещѐн → свещеносто̀дѐйствиѐ (3)

дъл̀бок̀ → дъл̀боко̀мислиѐ (3)

велѝк̀ → велико̀ду̀шия̀ѐ (3),

висòк¹⁷⁾ → високо̀говорѝтел̀ (5),

дебѐл → дебело̀гла̀виѐ (3),

добѝр̀ → добросто̀сърдѐчиѐ (3)

Повечето набелязани прилагателни са образувани от непродуктивни суфикси (-ър,-ел,-ок), чието ударение не се подкрепя парадигматично в езика. Това наблюдение е кохерентно с тезата на Бел и др. за това, че колкото по-многобройна е лексикалната група, толкова по-устойчиви са характеристиките ѝ и обратно (Bell et al., 2020).

б. съществителни имена с неначално ударение:

литерату̀ра → литерату̀розна̀ниѐ (4)

изку̀ство̀ → изку̀ство̀зна̀ниѐ (3)

желя̀зо̀ → железо̀лея̀рство̀ (4)

естествò̀ → естествò̀зна̀ниѐ (3)

човѐк̀ → човеко̀любиѐ (4), човеко̀мра̀зиѐ (3)¹⁸⁾

Сред факторите за появата на метричното ВТУ при СС с абстрактно значение или означаващи лица и предмети са:

1. дължина на думата и по-конкретно брой неакцентувани срички преди ГЛУ;

2. темп на говорене;

3. синтактична позиция;
4. логическо или емфатично ударение.

Началното ВТУ при набелязаните случаи не е лексикално. То се реализира, когато изходната основа не носи ударение или не носи начално ударение. Каква е природата му? Както отбелязва Бояджиев, при три предударени срички на четвъртата се *появява тенденция за ритмическо равновесие, която се осъществява с появата на допълнително ударение* (Boyadzhiev, 1982: 182). Тук приемам, че когато ограниченията за вярност отстъпват при липса на акцентно маркирани морфемни, доминиращата позиция в йерархията на ограничения се заема от констрейнт за маркираност. Той е в синхрон с *основния акцентен принцип (Basic Accentual Principle BAP)*, формулиран от Кипарски (2010) като изтриване на ударения на други позиции освен на началната и акцентуване на лявата сричка при неакцентуване на основни (Kiparsky, 2010). Действието му се поддържа от констрейнта за изравняване отляво на морфологични и прозодични конституенти, формализиран като Align-L (PrW FtTrochee). Той изисква лявата граница на прозодичната дума (PrW) да съвпада с начална стъпка хорей (FtTrochee) и описва потенциална предпочитана позиция за ВТУ и при неначално акцентуване първи основи като *цвеклò* → *цвеклопроизвòдство*. Align-L има място, когато ограниченията за вярност отстъпват при липса на акцентно маркирани морфемни. Това метрично ограничение е обусловено от набелязаните по-горе фактори, поради което невинаги се наблюдава например при *платнò*, *платнохòдка*. Поради ограниченото му действие то се причислява към т.нар **индексирани** констрейнти (Pater, 2006; Gouskova, 2011; Jurges & Bjorkman, 2018). Реализирането на ударението като вторично го подчинява на HeadStemStress, изискващ ГЛЮ на десния конституент (зависимост, която не се изразява в таблото по-долу). Align-L доминира над *Lapse, като следвайки Бояджиев (82:182), приемам три за гранична стойност на допустими неакцентуване срички с уговорката, че при определени условия начално ВТУ може да се появи и при по-малък интервал.

/цвеклò, производство/	Align-L	*Lapse	Dep (stress)	St→Pr, Max (stress)	EndRule-R
→а. <i>цвеклопроизвòдство</i>		**	*	*	*
б. <i>цвеклопроизвòдство</i>	!*	***			
в. <i>цвеклòпроизвòдство</i>	!*	*		*	*

Оптималният вариант (а.) съблюдава водещото метрично изискване Align-L, нарушавайки Dep (stress), St→Pr, Max (stress) EndRule-R. Вариантите (б.) и (в.) са неприемливи поради нарушаването на Align-L и на *Lapse, което надхвърля праговата стойност.

Ранжирането Align-L, *Lapse, Dep (stress) >> St→Pr, Max (stress), EndRule-R има място при СС, назоваващи отвлечени понятия, лица и предмети. Метричното начално акцентуване понякога присъства в речниците като *цвѣклопроизводство* (ОБР), *вѣсокочестѡтен* (ОФР), като означението на главно и второстепенно ударение не се диференцира.

Подобна реализация на ВТУ е описана от Лавицкая в руски език (Lavitskaya, 2015: 98) и е интерпретирана като хорейчна стъпка, изравнена с лявата граница на думата. Редица наблюдения сочат появата на хорей при липса на лексикално маркиране и в българския език. Такава е общата ориентация при акроними, хипокористики и други думи с неясна морфемна структура (Patseva, 2017). Тя се открива от Бетин и Лавицкая като тенденция в общославянския език (Bethin, 1998; Lavitskaya, 2015). Освен това хорейт е предпочитан при езици, нечувствителни към тежестта на сричката, като българския (Hayes, 1995).

6. Заключение

Анализът потвърждава възможността за изразяване на водещите акцентни тенденции в езика в термините на йерархия от нарушими констрейнти. При СС основна роля има ориентацията на ГЛУ към дясната основа, изразен като HeadStemStress. Констрейнтът има паралели и на други нива на словообразуването и изразява обща тенденция към акцентното маркиране на главата и при непроизводните думи, при които глава е коренът, и при производните, при които деривационните суфикси изпълняват тази функция. Акцентното маркиране при СС има различни модуси (Revithiadou, 1999). Съществено е, че те реализират акцентната си характеристика в позиция на глава.

ВТУ в много български СС е лексикално и служи за смислова членост и за разпознаване на изходната основа. Извън него обаче се наблюдават тенденции, при които позицията му не съвпада с тази на лексикалното акцентуване, които се определят като метрични. Такъв е случаят с появата на начално ВТУ, което има място при акцентно немаркирани морфемни или при такива със слаба парадигматична поддръжка на акцентните модели.

БЕЛЕЖКИ

1. Изследването е разработено в рамките на научен проект „Прозодични аспекти на българския език в съпоставителен план с други езици с лексикално акцентуване“, финансиран от ФНИ на МОН с договор № Кп-06-Н40/11 от 12.12.2019.
2. Формулирана като *Проекционно правило за относителна изявеност* (Relative Prominence Projection Rule).

3. Приемам традиционното обозначение на стъпка с Ft, като "*" означава забрана. Тук няма да се обсъжда стъпковата организация, като *FtFt се набелязва като поддържащо EndRule-R.
4. Тук ГЛУ се отбелязва с „ ` “; а ВТУ – с подчертаване на акцентуваната гласна.
5. Стериате и Янович (Steriade, Yanovich, 2015) прилагат сходен констрейнт, формализиран като MatchStemStres:, който означава, че основата на производна дума има ударение само ако то има съответствие с непроизводна форма. Действието му толерира тези акцентни аломорфи, които имат съвпадение с изходната основа. Ефектът се нарича зависимост от инфлексивната форма (inflection dependence).
6. В рамките на същата група с две главни ударения Бояджиев разглежда и еднокоренни имена, съставени с предложни съчетания, като *извънградски*, с домашни предлози – *прабаба*, и с чужди представки – *алогичен* (Бояджиев, 1982).
7. Според авторката той е недоминиран в руски за разлика от английското акцентуване, при което ГЛУ често не е на морфологичната глава (Гускова, 2011).
8. С // се означават изходни форми, с () се ограждат стъпки, * означава нарушаване.
9. Изследвани от Стоева (2008: 33).
10. Бояджиев (1983) отбелязва, че в някои случаи, като *нехранимайко*, ГЛУ и ВТУ разменят местата си, а при *боримечка* и *вариклечко* има само едно ударение на втората основа.
11. Когато втората част е несамостоятелна дума, тя носи единственото ударение в СС: *тримесечие*.
12. Акцентуването на първия компонент при (3) е обща характеристика за чужди и терминологични компоненти, при които се наблюдават и две ГЛУ (Бояджиев 1982: 186 – 188). Акцентуването на императивната форма като първи компонент на СС (4) следва HeadStemStress, ако приемем глаголната форма за глава.
13. Извън настоящия преглед остават повече или по-малко очевидни закономерности като неакцентуване на съединителната морфема, акцентуване на несамостоятелни и съкратени втори основи като при *дърводелец* и *мравояд*.
14. При определени метрични условия при тях, както и в група (4.) може да се появи допълнително начално ударение, независимо от акцентната характеристика на началната основа.
15. Бояджиев (1982: 187) разглежда тези СС като думи с две ударения. Различията в трактовката отразява зависимостта на анализа от комплексни фактори.

16. Когато първата основа е неакцентувана, като *платно* → *платноходка*, вероятността от поява на ВТУ намалява обратно пропорционално на дължината на думата.
17. При 5 срички пред ГЛУ изходното ударение се съхранява: *високотехнологичен*, *високообразован* (5). Аналогична тенденция е описана за руски език (Lavitskaya, 2015), която предполага прагово разстояние между ударенията от 3 срички.
18. В някои случаи вариантите за изговор може да са повече: без акцентуване на първата основа, с начално или с ВТУ на втората сричка отляво: *живот* → *животоописание*, *метал* → *металознание*, *икона* → *иконопочитание*, *машина* → *машинознание*.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, Т. (1982). Ударение, *Граматика на съвременния български книжовен език*, т.1, Фонетика. София: БАН.
- Бояджиев, Т. (2011). *Българска лексикология*. София: Св. Кл. Охридски.
- Георгиева, Е. (1983). Образоване на сложни съществителни имена, *Граматика на съвременния български книжовен език*, т.2. Морфология, 75 – 99. София: БАН.
- Обратен речник на българския език* (ОБР). (2011). БАН, Институт за български език. София: Изток – Запад.
- Официален правописен речник на българския език* (ОФР). (2012). БАН, Институт за български език. София: Просвета.
- Стоева Т. (2008). Нови сложни думи с две или три коренни морфемни в българския и руския език, *Славистични изследвания*. София: Св. Кл. Охридски.
- Тилков Д. (1981). *Интонацията в българския език*. София: Народна просвета.
- Тилков, Д. & Т. Бояджиев (1978). *Ударението в българския книжовен език*. София: Народна просвета.

REFERENCES

- Boyadzhiev, T. (1982). Udarenie, *Gramatika na savremenniya balgarski ezik*, V.1. Fonetika. Sofia: BAN.
- Boyadzhiev, T. (2011). *Balgarska lexikologiya*. Sofia: Sv. Kl. Ohridski.
- Georgieva, E. (1983). Obrazuvane na slozhni sashtestvitelni imena, *Gramatika na savremenniya balgarski ezik*, т.2. Morfologia, p. 75 – 99. Sofia: BAN.
- Obraten rechnik na balgarski ezik*. (2011). BAN, Institut za balgarskiya ezik. Sofia: Iztok-Zapad.

- Ofizialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik.* (2012). BAN, Institut za balgarskia ezik. Sofia: Prosveta.
- Stoeva, T. (2008). Novi slozhni dumi s dve ili tri korenni morfemi v balgarskiya I ruskiya ezik, *Slavistichni izsledvaniya*. Sofia: Sv. Kl. Ohridski.
- Tilkov, D. (1981) *Intonatsiata v balgarskiya ezik*. Sofia: Narodna Prosveta.
- Tilkov, D. & Boyadziev, T. (1978). *Udarenieto v balgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: Narodna Prosveta.
- Bell, M., Hedia, S. & I. Plag (2020). How morphological structure affects phonetic realization in English compound nouns. *Morphology*, Springer.
- Gouskova, M. (2011). The Phonology of Boundaries and Secondary stress in Russian compounds. *The Linguistic Review*, 27: 4.
- Hayes, B. (1995). *Metrical Stress Theory*, University of Chicago Press.
- Lavitskaya, Y. (2015). *Prosodic Structure of Russian*, Dissertation. Konstanz: Univ. of Konstanz.
- Kager, R. (2012). *Optimality Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kiparsky, P. (2010). Compositional vs. Paradigmatic Approaches to Accent and Ablaut. S. Jamison, H. Melchert, & B. Vine (eds.) *Proceedings of the 21st Annual UCLA Indo-European Conference*. Bremen: Hempen.
- Libben, G., C. Gagnè & W. Dressler. (2020). *The representation and processing of compound words*. Oxford: Scholarship Online.
- Patseva, M. (2017). Some accent shifts in Greek loanwords in Bulgarian language, Aristotle Univ. *Studies in Greek Linguistics*, 37. 615 – 626.
- Pater, J. (2006). The locus of exceptionality: Morpheme-specific phonology as constraint indexation. In L. Bateman, M. O’Keefe, E. Reilly & A. Werle (eds.). *Papers in Optimality theory III*, 259 – 296. Amherst, MA: GLSA.
- Jurgec P. & B. Bjorkman. (2018). Indexation to stems and words, *Phonology*, Vol. 35, 4, 577 – 615.
- Prince A. (1983). Relating to the Grid. *Linguistic Inquiry*, Vol. 14: 1, 19 – 100, MIT Press.
- Revithiadou, A. (1999). *Headmost Accent Wins*. HIL/LOT Dissertation, 15. The Hague: Holland Academic Graphics.
- Steriade, D. & I. Yanovich. (2015). Accentual allomorphs in East Slavic: an argument for inflection dependence. E. Bonet, M. Lloret, J. Mascaro (eds.) *Understanding Allomorphy*. Equinox Press. 254 – 313.

ACCENTUATION OF COMPLEX NOUNS IN BULGARIAN LANGUAGE

Abstract. The paper offers an analysis of the accentuation of complex nouns in the Bulgarian language, based on The Optimality theory and the interaction between morphology and phonology. The aim is to outline the tendency for realization of the accent characteristic of the dominant component in the structure, which acts in parallel with metric regularities. Constraints are formulated, expressing basic regularities in the accentuation, such as the orientation of the main stress to the right base and the morphological head. Their ranking in different types of structures is considered. A metric constraint is also introduced, describing the initial position of the secondary stress under certain conditions. The conclusion is substantiated that the additional accent in many cases is lexical and serves for semantic differentiation, and at the same time it also has a metrical manifestation.

Keywords: lexical accentuation; metric accentuation; complex nouns; optimality theory

✉ **Dr. Mirena Patseva, Assoc. Prof.**

Author ID (SCOPUS): 57191609214

Web of Science Researcher ID: 088256782

ORCID iD: 0000-0001-6214-3240

Sofia University

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

Sofia, Bulgaria

E-mail: mirena.patseva@slav.uni-sofia.bg